

Polgári Szemle

Állam- és társadalompolitika (/archivum/103-2016-augusztus-12-evfolyam-1-3-szam/allam-es-tarsadalompolitika?layout=)

Balassa Bence

Consensus sapientium,¹ avagy a hanyatlás szimptomái²

Balassa Bence r. órnagy, tanársegéd, NKE Rendészettudományi Kar, Rendészeti Vezetéstudományi Tanszék (bbencus13@gmail.com (mailto:bbencus13@gmail.com)).

Összefoglalás

Rövid dolgozatom a doktori értekezésem egyik fejezetére épül, és elsősorban Nietzsche 1888-as szellemi összeomlása előtt keletkezett a *Bálványok alkonya* szövegével foglalkozik. Annak feltárásával kísérletezik, hogy alkotói pályáíve legvégén, utolsó, még világos hónapjaiban Nietzsche miért és hogyan nyúl vissza az általa festett Szókratész-képhez, miként válik ez a „pseudogörög” mentalitás életellenességével a tudomány, az európai metafizikai tradíció forrásává Nietzsche szerint. Ez a gondolkodási keret már korán, *A tragédia születésében* megjelenik, hogy megerősödve végül kiváltsa Nietzsche totális gyanakvását és kritikáját.

Consensus Sapientium or the Symptoms of Decadence

Summary

Based on one of the chapter of my thesis this study focusing on the *Twilight of the Idols*, which was written by Nietzsche in 1888 before his intellectual collapse. The article dealing with the problem how and why goes Nietzsche back to his previously created Socrates-image, and how this "pseudo-Greek" mentality with resentment against life become the basis of science. According to the concept of Nietzsche, that mentality is the source of the European metaphysical tradition, what he expressed in his last conscious days, in the very end of his career. The antique effect as a frame of interpretation appeared in his early writings, such as *The Birth of Tragedy*. The study intends to show how this schema of antique effect later on induced Nietzsche's suspicion and criticism.

„In every age the wisest have passed the identical judgement of life: it is *worthless* [...] Even Socrates said as he died: 'To live – that means to be a long time sick: I owe a cock to the saviour Asclepius.'³ Even Socrates had had enough of it. What does that prove? What does it point to?"⁴ Szókratész problémája – az, hogy „elege volt”⁵ az életből, és hogy az *semmit sem ér* – voltaképpen a filozófia metafizikai tradíciójában megnyilvánuló identitáskrisis kiindulópontja, egyben Nietzsche szerint az európai nihilizmus történetének is a kezdete. Hogyan lehetne „érvényes” és „igaz” állításokat megfogalmazni az étellel kapcsolatban, ha azt a halálra való felkészülésként, permanens szenvedések stációsorozataként látjuk és láttatjuk? A megismerő tudás, mint az életet egyedül legitimáló karakterjegy kizárólagos laudációja,⁶ eredendően életellenes aktus a *Bálványok alkonyában*, a „kacagó démonnal”⁷ érvelő Nietzsche szerint. Ráadásul ennek a kirekesztő gondolatnak a forrása (Szókratész) maga is csal, hamissága leleplezhető alantas ismertetőjegyeiben; szembe-

fordulása az étellel nem véletlenül történik meg. „Szókratész származását tekintve a legalacsonyabb néposztályhoz tartozott: Szókratész a csőcselékből lábalt elő. [...] Egy külföldi, aki nagyon értett az arcok jelentésartalmához, Athénon átutazva Szókratész szemébe mondta, hogy ő szörnyeteg – a legszörnyűbb bűnököt és vágyakat rejti magában. Szókratész pedig ezt felelte csupán: »Ön ismer engem, uram!«⁸

Ezek a „legszörnyűbb bűnök” és „legszörnyűbb vágyak” a Platón szájával szóló Szókratész által a világ elgondolására bevezetett idealizmus forrásai, az életigenlés, a tragikus hellén életoptimizmus lépre csalásának kiváltó okai. Ebben az értelemben a „csúf” Szókratész (és itt Szókratész csúfsága mint a „keresztkezésel gátolt fejlődés kifejeződése”⁹ áll előttünk) válik az első bosszúállóvá, aki elégtételt vesz a Deleuze-féle erősek és szépek, a „nem alantasak” világoptimizmusán és léletszeretén. De Nietzsche, ha már elkezdte, nem áll meg itt, nem elégszik meg ennyivel: csúfsága egyben görögségének cáfolatát is jelenti, mondja.¹⁰ Ennek az egyre gyűlöltebbé váló, radikális Szókratész-képnek az értelmezési kerete egészen *A tragédia születéséig* visszafejthető. A bölcsesség eme „pseudogörög” interpretációja ébreszti föl azt a gyanút, amely már a hetvenes években felüti a fejét, és helyet követel magának Nietzsche „antimetafizikus” gondolkodásának horizontján; hogy utóbb, az *Emberi* – túlságosan is emberi – megjelenését követően immár markáns módon befolyásolja Nietzsche ismeretkritikáját, és végső soron nyitánya és kiváltó oka legyen totális értékgenealógiájának.

Minden idők e legbölcsebb emberei, akiknek az egyetértésére emelt talapzaton létrejött a megismerés *décadent*, tehát elfajzott filozófiája, talán mégsem álltak olyan szilárd lábakon, talán – így Nietzsche – elkés-tek, és csupán ezt akarták leplezni bölcs konszenzusukkal. Mert ez a bölcsesség tulajdonképpen csupán a hullarabló álcája, hogy az élet „szükségszerű, ideális igazságának” szellemi döge felől érkező „bűzös fuvallat” csáberejének engedve utat törhessen magának. Szókratész identitásproblémája az egész filozófia legitimáló erejének eróziójához, a bölcsélet arcvesztéséhez vezet. A platóni erény- és ideatan a metafizika parttalan térnyerésével jár a megismerésben; a tudat divergens eszkalációjával az Örökkévaló monolitikus egységármóniája ellenében. Honnan származik, miből ered ez a végtelen megvetés, amellyel Nietzsche Szókratészhoz viszonyul? „Socrates was the buffoon who got himself taken seriously: what was really happening when that happened?¹¹ Hogyan lett végül Szókratészról dialektikus „paprikajancsi” („buffoon”)?¹² Hogyan lett úrrá önmagán?

Nietzschét alig három és fél évvel a *Tragédia*-könyv megjelenését követően, 1875 nyarától már a tudással való szembe fordulás lehetősége és a természet szubsztanciájának megismerhetővé tétele foglalkoztatja. Ehhez pedig az alapokról kell újraépítenie a *Tragédia* színpadát. Elsősorban ismét előveszi hát Szókratészt, akit *A tragédia születésében* úgy szerepeltetett, mint aki harcát a megismerés legitimációjáért vívja. Olyasvalaki, aki a megismerés igazságán kívüli életet nem is tartja méltónak az emberhez. Egy *pseudogörög*, az antik görög tragikum igazságának elferdítője, kifacsarója, egy pesszimista *antigörög*.

A tudás igenlésének és akarásának felvilágosult gondolatát, a tudás mindenhatóságába vetett erős meggyőződést ezért tehát nem más, mint Szókratész bocsátotta útjára. A *Tragédia* Szókratészének megismerés iránti szellemi elkötelezettsége a tudás igazságát szegezi az élet tragikumával szemben. „Sokrates meggyökerezett a görög szellemi életben azt a hitet, hogy tudás nélkül értelmetlenné és céltalanná válik az emberi élet, mert e nélkül nincs kiválóság, nincs erény, nincs boldogság.”¹³ Nem állít kevesebbet, mint hogy a világ megismerhető, a benne rejlő tudás és igazság hozzáférhető, sőt megváltoztatható. A *Tragédia* Szókratésze tehát ebben az értelemben a proaktív szellemi progresszió letéteményese. A szellem Hőse. Vele a világ mérhetetlenségét fölvaltja a metrikus. Olyan pozitív mintát követ, amely hisz az igazság hatóerejében, az igazságállítások értékében és felhasználhatóságában, a lét korrigálhatóságában. De nem hisz az életben mint olyanban, nem szereti azt, és arra idegenkedve, félelemmel tekint. Nem csupán hős, de pap is, s ha van ilyen, Nietzsche szótárában ez a legalantasabbaknak kijáró szitok.

Ez a Szókratész a változást és változtathatóságot az önmegismerésre alapozza. Mert a koncepció sarokköve a reflexió, egészen pontosan az önreflexió révén végbemenő, a tudat által generált azon kulcsinnováció, amellyel biztosítható az individuum extrapolációja a világ tematizálásában. A pont, amikor az élet és vele a filozófia *személyes üggyé* vált. Az önreflexió és az önismeret felértékelése a platonikus igazság- és erény-koncepció mentén, ahogyan az az emberi megismerés, a világ „ember általi vagy tudatos” másodlagos konstrukciójához vezet. Ez a struktúra végigkövethető egészen *A morál genealógiájáig*, sőt, azon is túl, *Az értékek átértékeléséig*. „A definíciós hatalomért vívott harc az önértékelések tükörszobájába vezet. *Hogyan definiálja magát az ember? Ki az értékelés én'-je, és ki önmaga?* [...] Hogyan sikerült az embert olyan állattá fölnevelni, teszi föl a kérdést Nietzsche, akinek szabad ígérnie? *Arról a hosszú történetről van szó, amelynek során az ember individuum lett azáltal, hogy mint dividuum, tehát mint megosztott lény ele-*

ven viszonyba került önmagával. Hogyan került sor arra, hogy az ember fájó sebbé váljon, hogy valami él és gondolkodik benne, hogy hajlamai vannak, és azoknak ellentmondó lelkiismerete, van benne valami, ami parancsol, és valami, ami engedelmeskedik?”¹⁴

A *Tragédia Szókratésza* a valódi-hamis, valóság-igazság, tudás-tudatlanság, megismerhető-megismerhetetlen ellentétpárok alkotta mintázattal a számunkra éppen őáltala létrejött „hagyományos” metafizikus igazságállítások mentén érvel. „Szókratésszal Nietzsche szerint egy olyan tudomány géniusza lép színre, amely a természet felderíthetőségébe és a tudás egyetemes gyógyerejébe vetett hitből él.”¹⁵

Az 1869 és 1872 között kimunkált Szókratész a megismerhető világ igazságában hisz; a cselekvővé tett tudás ihletettje. Általa a gondolkodó ember hatalmat kap a világ felett, a természet értelemmel fölfoghatóvá és befogadhatóvá válik. A platonista Szókratész haldoklásakor a megismerő értelem, a megszereshető tudás univerzális ereje győzelmet arat a szellem igazságát korlátozó tragédia sötét pesszimizmusán. A *halálra készülő Szókratész* legyőzi a halálfélelmet és az iszonyatot. Ezt a képet Nietzsche az okok és a tudás feltárásának forrásává teszi, „címerpajzsának” nevezi, melynek a „tudomány bejárati kapuja” fölött kell hirdetnie az élet érthetőségét, és ezzel igazolnia a világ ésszel hozzáférhető lét-okát. Szókratész meggyőződése és érvelésének ereje a legjobb reklám a tudás igazsága számára.

A lét megismerés általi igazoltsága ebben a konstrukcióban nem szorítkozik csupán a modernség által használt megismerés fogalmára, hanem jelentősen túlterjeszkedik azon. „Mikor Nietzsche a tudás egyetemes gyógyerejéről beszél, akkor először is arra a participatív szellemre utal, amelyet a platonikus Szókratész a halál viszonylatában különösen szemléletesen juttat érvényre. A megismerés, bizonyítja Szókratész, részesedés egy olyan szellemben, amely túlhalad az empirikus énen.”¹⁶ Ezen a ponton mindenképpen Safranski érvelése mellé kell állnunk, amennyiben elfogadjuk, hogy a szókratészi koncepció a világ igazolhatóságának védelmében nem csupán a spekulatív, ésszel és érzékekkel felfogható, illetve megszereshető tudást körvonalazza, hanem ennek megélését, alkalmasint valamilyen belevetettséget, komplex tapasztalatot tételez, vagy, ha úgy tetszik, a dolgok kiállítását, ezáltal reflektálva az egyén és a mindenség viszonyára. Ebből a nézőpontból tehát kevésbé „tudományos”, legalábbis a modern tudományosság értelmében.

A megismerés a *Tragédia Szókratésza* számára nem tényállításokat kutatva jut közelebb céljához, és nem tárgyra vonatkozó jellegű, legalábbis nem a modern ismeretelméleti értelemben: „...nem csupán empirikus, naturalisztikus, mimetikus.”¹⁷ Az önmegismerés, az én öntapasztalata által biztosított felismerés nyújthat megoldást arra, hogy a szellem szövedékében létező ember „a halálig biztosítsa a maga számára az uralmat saját életvitele fölött”,¹⁸ illetve teszi lehetővé azt, amit Szókratész így fogalmaz meg: „magát a lelket birtokolni”.

A platonikus Szókratész megismeréskoncepciójának szélsőséges optimizmusa már a *Tragédia* írásának vége felé is, de 1875-re mindenképpen felkelti Nietzsche gyanakvását, majd határozott ellenérzését. Egyre kevésbé képes azonosulni az elmélet alapvonásával, mely szerint egy szép napon majd sor kerül a sötétség megvilágosodására, és a megismerés fénypázmái eljutnak a világ legsötétebb zugaiba is. Erre a képtelenségre szinte szó szerint utal Sebők Zoltán Mihailo ?uríc *Nietzsche és a metafizika* című művéről írt recenziójában: „?uríc értelmezése szerint Nietzsche mindenekelőtt rájött, hogy a logika használhatatlan, mint a megismerés eszköze. Az észbeli tartalmak fogalmi rögzítésének minden kísérlete szükségszerűen idegeníti el az embertől a valóságot. Nietzsche szerint a logika »perspektivikus látszat«, amely azért született, hogy megkönnyítse a gondolkodást, vagyis, a könnyebb gondolkodásmódnak a nehezebb feletti győzelmét jelenti.”¹⁹

Nietzsche a negyedik „korszerűtlen elmélkedésben” a logika által generált feszültség kontraproduktivitása felett érzett aggodalmának hangot is ad, a jövőbe vetett hit utópiájának hiábavalóságáról szóló részben.²⁰ Egyúttal – akkor még – felmenti Wagnert az ilyen utópisztikus gondolkodás vádjá alól.²¹ A platóni intuíció, melynek alapja az a meggyőződés, hogy a világ lényege *Jó*, vállalhatatlanná válik számára. A *Rossz*, az árnyékos, a sötétség egyetlen okaként a megismerés valamiféle tökéletlenségét, hiányosságát tételező bornírt optimizmus egyre jobban elkedvetleníti, és arra inspirálja, hogy a világ más módon való elgondolása felé forduljon. A Bayreuthi Ünnepi Játékok keserű tapasztalatainak, a mellőzöttség miatt érzett sértődöttségének egyik oka az egyre növekvő kritikai distancia, amelynek megtartásához Wagnerrel szemben körömszakadtáig ragaszkodik;²² másrészt az eredetileg az ötödik „korszerűtlen elmélkedésnek” szánt, de később inkább *Mi, filológusok* (Wir, Philologen)²³ címmel közreadott írásában foglaltak a bizonyítékai.²⁴ Nietzsche gondolkodása 1875 és 1876 fordulóján végérvényesen megváltozik, de ennek teljesen csak 1878 nyarára ébred tudatára.²⁵ A *tragédia születésének* első tíz fejezetében olyan markánsan körvonalazott, a platonikus Szókratész kínálta megfejtés megbukik Nietzsche szigorú szűrőjén. A világ elvi megismerhetőségének, érte-

- 5. „Már Szókratésznek is eleget volt.” Nietzsche: Szókratész problémája, i. m. 17. o.
- 6. Laudatio: dicsőítés, méltatás. (latin)
- 7. „Ez a nem egészen 150 oldalnyi derűs és végzetes hangú írás kacagó démon...” Friedrich Nietzsche: *Ecce homo*. Göncöl Kiadó, Budapest, 2003, 111. o.
- 8. Nietzsche: Szókratész problémája, i. m. 19. o.
- 9. „Tudjuk, sőt látjuk is még, mennyire csúf volt. [...] A csúfság épp eléggé gyakorta egy keresztetett, keresztetéssel gátolt fejlődés kifejeződése.” Uo. 18. o.
- 10. „Am a már önmagában is kifogásolható csúfság a görögöknél majdhogynem cáfolat volt. Egyáltalán görög volt-e Szókratész?” Uo.
- 11. „Szókratész volt az a paprikajancsi (buffoon – bohóc), aki elérte, hogy komolyan vegyék. Hogyan történhetett ez valójában?” Nietzsche: *The problem of Socrates*, i. m.
- 12. „Szókratésszel a görög ízlés a dialektikába csap át: voltaképpen mi történik itt? Elsősorban legyőzik az előkelő ízlést; a dialektikával a csőcselék keveredik felül. [...] Mindenütt, ahol a tekintély még a jó szokásokhoz tartozik, ahol nem »megokolnak«, hanem parancsolnak, a dialektikus csak afféle paprikajancsi: kinevetik, nem veszik komolyan.” Nietzsche: Szókratész problémája, i. m. 20. o.
- 13. Nagy József: *Két filozófus. Platón és Kant*. Franklin Társulat, Budapest, 1925, 15. o.
- 14. Rüdiger Safranski: *Nietzsche. Szellemi életrajz*. Európa Kiadó, Budapest, 2002, 282–283. o. (Kiemelések – B. B.)
- 15. Uo. 127. o.
- 16. Uo. 128. o. (Kiemelés – B. B.)
- 17. Uo.
- 18. Uo.
- 19. Sebők Zoltán: *Nietzsche és a metafizika*. Létünk, 1985/3–4.
- 20. „A józan ész óvjon bennünket attól a hittől, hogy az emberiség egyszer majd rátalál a végérvényes, eszményi rendre, és akkor a boldogság úgy árad egyenes sugarakban az ily módon rendbe szedett emberekre, mint trópusi népekre az izzó napsugár.” Friedrich Nietzsche: *Korszerűtlen elmékedések. Richard Wagner Bayreuthban*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2004, 338. o.
- 21. „Wagnernek semmi köze az efféle hithez, ő nem utópista.” Uo.
- 22. Azután, hogy Wagner sokadszorra hányt Nietzsche szemére, hogy ismét elmulasztott eleget tenni szilveszteri meghívásának, Nietzsche ezt írta barátjának, Gersdorffnak: „El sem tudom képzelni, hogy a lényeges dolgokban hogyan lehetne valaki hűségesebb és odaadóbb Wagnerhez, mint én vagyok. [...] De apró, mellékes részletekben és a gyakoribb személyes együttléttől való bizonyos tartózkodás terén, amire szükségem van, és ami úgyszólván »egészségügyi«-nek mondható, kénytelen vagyok őrizni a szabadságomat, igazán csak azért, hogy magasabb értelemben hűséges maradhassak.” Friedrich Nietzsche: *Samtliche Briefe. Kritische Studienausgabe In 8 Bänden*. 4. kötet, 131. levél, de Gruyter, 2003.
- 23. Nietzsche 1874 őszén írt, töredékben fennmaradt és csak posztumusz publikált tanulmánya. Ebben az írásban Nietzsche kísérletet tett kora (elsősorban August Boeckh nevével fémjelzett) klasszika-filológia képének, fogalmának újradefiniálására. A szöveg közvetlen előzményéhez tartozik *A tragédia születésének értetlenkedő, kedvezőtlen fogadtatása, különösen Wilamowitz-Möllendorff gúnyosan elutasító recenziója, amely a fiatal bázeli tanárt kiközösítette korának elit klasszika-filológus közösségéből.*
- 24. „But that is exactly the case of the cask of the Dana and this is useless, we must again set about doing everything for ourselves, and only for ourselves – measuring science by ourselves, for example with the question... What is science to us? not... what are we to science? People really make life too easy for themselves when they look upon themselves from such a simple historical point of view, and make humble servants of themselves. „Your own salvation above everything” – that is what you should say; and there are no institutions which you should prize more highly than your own soul. – Now, however, man learns to know himself: he finds himself miserable, despises himself, and is pleased to find something worthy of respect outside himself. Therefore he gets rid of himself, so to speak, makes himself subservient to a cause, does his duty strictly, and atones for his existence. He knows that he does not work for himself alone; he wishes to help those who are daring enough to exist on account of

themselves, like Socrates. The majority of men are as it were suspended in the air like toy balloons; every breath of wind moves them. – As a consequence the savant must be such out of self-knowledge, that is to say, out of contempt for himself – in other words he must recognise himself to be merely the servant of some higher being who comes after him. Otherwise he is simply a sheep.” Friedrich Nietzsche: *We, philologists*. 21. töredék, 1876. www.gutenberg.org/files/18267/18267-h/18267-h.htm. (Letöltés: 2015. február 10.)

- 25. „Hasonló fokozatossággal, mint ez az eltávolodás, alakul ki az a döntő gondolat is, amely új fordulatot ad Nietzsche filozófiájának, és elszakítja Wagner szellemi világától. Ennek a gondolatnak a kialakulása is 1876 előtt kezdődik, de csak utána tudja határozottan... megfogalmazni.” Safranski, i. m. 7. fejezet, 123. o.
- 26. Friedrich Nietzsche: *A vidám tudomány*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Kiadó. Budapest, 1919.

További felhasznált irodalom

Volker Gerhardt: *Friedrich Nietzsche*. Latin Betűk Alapítvány Kiadó, Debrecen, 1998.

Wilhelm Dilthey: *A filozófia lényege*. Attraktor Kiadó, Gödöllő, 2007.

Martin Heidegger: *Rejtektak*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.